

Wybrańcy bogów

Rec.: Wojciech Kaliszewski, *Parnas oświeconych. Studia o poezji polskiej epoki oświecenia*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2019, 250 s.

Książka Wojciecha Kaliszewskiego jest — jak określa to Autor — próbą „utrwalenia odczytania kilku wybranych poetów” okresu oświecenia, „aktywnych i doskonale rozpoznawalnych w tych czasach”, których twórczość, powstająca w różnym czasie i z różnych inspiracji, a złożona w jedną całość, „stanowi rodzaj preludium monograficznego poświęconego [...] kwestii doskonalenia sztuk i wyrażania prawdy” jako sposobów dochodzenia do literackiego Parnasu „widzianego z różnych perspektyw i mierzonego różnymi miarami przez samych poetów” (s. 18).

Autor, wychodząc z tego założenia, stara się „rozłokować” w swej pracy wybranych poetów zarówno „na szczycie owego Parnasu”, jak i w jego „szerszym polu oddziaływania” (s. 18). Odzwierciedleniem tego podziału są tytuły poszczególnych części monografii: I. *Na Parnasie* (sześć artykułów), II. *U podnóża Parnasu* (trzy artykuły), III. *Parnas prywatny* (dwa artykuły). Na Parnasie wyznacza Kaliszewski miejsce trzem wielkim: Stanisławowi Trembeckiemu, Ignacemu Krasickiemu i Adamowi Naruszewiczowi. U podnóża Parnasu lokuje Franciszka Dionizego Książęcinę i Franciszka Karpińskiego, a w kręgu Parnasu prywatnego sytuuje Józefa Szymanowskiego.

Te różne i różnie ułożone Parnasy traktuje jako swoiste pola funkcjonowania poetów oraz przestrzenie urzeczywistniania się odmiennych poetyk [...]. Jest to więc podział nie tyle estetyczny i artystyczny, co porządkująco-przestrzenny. Każdy z przywołanych tutaj poetów był bowiem wybitną indywidualnością twórczą, poszukującą własnego miejsca i na własne miejsce zasługująca

— czytamy we wprowadzeniu (s. 19). Jest to zatem interesujący sposób spojrzenia na twórczość „mieszkańców” oświeconego Parnasu, bo stwarzający możliwość nowego odczytania ich poezji.

Zwraca na to uwagę również Zofia Rejman-Pietrzykowska w recenzji wydawniczej *Parnasu oświeconych*.

Praca Kaliszewskiego składa się z analiz wybranych tekstów wymienionych wcześniej poetów. Atutem tych analiz jest oparcie wywodu na różnych kontekstach — na przykład historycznym, filozoficznym, literackim, teoretycznoliterackim, etymologicznym — czy na nawiązaniach do historii sztuki. Świadczy to bez wątpienia o erudycji Autora i swobodzie poruszania się w wielu dziedzinach humanistyki. Można to prześledzić, analizując poszczególne rozdziały monografii.

Kontekst historyczny szczególnie mocno uwypuklony został w rozdziale pt. *Wykład wierszem o nieszczęściu ojczyzny*, dotyczącym *Listu do posłów powracających z Grodna*, w którym Badacz starał się ująć problem w dwóch aspektach: aktualnym, to jest odnoszącym się do spraw bieżących — czyli do sejmu grodzieńskiego z 1793 roku — oraz starożytnym, w którym punkt odniesienia dla wydarzeń polskich stanowi klęska Rzymian pod Kannami w bitwie z Kartagińczykami pod wodzą Hannibala (216 rok p.n.e.). W następnych rozdziałach — *Oko Stanisława Trembeckiego* oraz *Smak epikurejskich spacerów. Trembecki w Ogrodzie* — dominujący staje się kontekst filozoficzny (np. dywagacje na temat wrażeń zmysłowych w poemacie *Sofijówka* w analogii do *Traktatu o wrażeniach* Étienne’a B. de Condillaca czy *O naturze wszechrzeczy* Titusa L. Carusa albo na temat filozofii Epikura w odniesieniu do *Powązek*). Również rozdział *Światło Opatrzności*, poświęcony analizie wiersza Karpińskiego *Przeciwko deistom*, ujęty został w kontekście myśli Denisa Diderota (*O wystarczalności religii naturalnej*) i Ernsta Cassirera (*Filozofia oświecenia*). Te odniesienia do kontekstu filozoficznego, w przeciwieństwie do odwołań do kontekstu historycznego, sprawiają jednak wrażenie „dopisanych” do interpretacji, nie zawsze zasadnych. Traktowałabym je raczej jako rodzaj popisu erudycyjnego i w znacznej części przeniosła do przypisów.

Punktem wyjścia do rozważań może być też kontekst historycznoliteracki. Tak jest na przykład w rozdziale pt. *Słodki bukiet cnót*, który jest typowym przykładem wywodu opartego na kontekście literackim. Badacz, interpretując wiersz o „tematyce pszczelej”¹ (s. 104), nawiązuje do fragmentu księgi IV *Georgik* Wergiliusza, a w dalszej części do utworu Bernarda Mandeville’a *Ul malkontent, czyli Łajdaki umoralnione*. Teksty te przywołane są

¹ Chodzi o wiersz Krasickiego *Pszczoły. Do Aleksandra Wasilewskiego*.

na zasadzie kontrastu („gry przeciwieństw” — s. 111) do świata wykreowanego przez Krasickiego. Po kontekst literacki Kaliszewski sięga również analizując wiersz Karpińskiego *Przeciwko deistom*. We wspomnianym wyżej rozdziale *Światło Opatrzności* Badacz znajduje analogie do sądów Jana Kochanowskiego z hymnu o incipicie „Czego chcesz od nas, Panie...” (Pieśń XXV z *Ksiąg wtórych*) oraz *Przesłania Pana Cogito* Zbigniewa Herberta (który — zdaniem Kaliszewskiego — „cenił Karpińskiego jako poetę, odczytał go bezbłędnie, łącząc wierność Bogu z wiernością zasadom honoru” — s. 212). Także wiersz Książnina *Balon, czyli wieczory puławskie* omawia Autor w zestawieniu z odą Naruszewicza pt. *Balon*. Wydaje się, że właśnie te szkice zasługują na uwagę, ponieważ przeprowadzona w nich analiza i interpretacja, celowo osadzona w kontekście historycznoliterackim, wypada najlepiej, bo jest w pełni uzasadniona, a tym samym spójna z wywoodem i, co za tym idzie, wzbogaca go o nowe treści interpretacyjne.

Autor potrafi też umiejętnie wpleść do swoich rozważań na temat jednego tekstu literackiego odniesienia do różnych dziedzin nauki, na przykład historii sztuki, filozofii i teorii literatury, a nawet etymologii — jak to zauważyć można w rozdziale pt. *Potęga obrazu*, poświęconym interpretacji liryku Naruszewicza *Do malarstwa*. Odwołania do Mario Praza (*Mnemozyne. Rzecz o powinowactwie literatury i sztuk plastycznych*), Gottholda E. Lessinga (*Laokoon, czyli o granicach malarstwa i poezji*), Diderota (*Esej o malarstwie*), Étienne’a Condillaca (*Traktat o wrażeniach*), Holbacha (*System przyrody, czyli prawa świata fizycznego i moralnego*), Arystotelesa (*Poetyka*), Horacego (*List do Pizonów*), Władysława Tatarkiewicza (*Historia estetyki*), a nawet *Słownika języka polskiego* Samuela B. Lindego bez wątpienia świadczą o rozległej wiedzy Autora rozprawy i jego różnorodnych zainteresowaniach. Ważniejsze jest jednak to, że Kaliszewski potrafi umiejętnie tę wiedzę wykorzystać, wzbogacając własne rozważania o konkretne konteksty trafnie egzemplifikujące jego sądy. I nie jest to bynajmniej popis erudycyjny, tylko uzasadniona potrzeba osadzenia tych sądów w szerszym kontekście kulturowym. Byłoby jednak dobrze, gdyby badacz nieco wnikliwiej zgłębił poruszone aspekty. Mimo to rozdział ten i tak jest najbardziej interesujący, bo wieloaspektowy i merytorycznie pogłębiony w porównaniu z pozostałymi rozdziałami pracy.

Na uwagę zasługuje również fakt, że Kaliszewski w swych analizach chętnie i sprawnie odwołuje się do wspomnień i głosów

z epoki. Stanowią one tło m.in. do rozdziału pt. *Trembecki pod imieniem Bielańskiego ukryty* (np. S. Trembecki, *Listy, Do Franciszka Dionizego Książnina*; A. J. Czartoryski, *Żywoć J. U. Niemcewicz*) i rozdziału pt. *Rozprawa Książnina z panegirystami* [w odzie] *Do Józefa Szymanowskiego* (np. A. J. Czartoryski, *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809*; K. Rogaliński, *O kunszcie pisarskim* [„Monitor”]; A. Naruszewicz, *Do Ignacego Witostawskiego, oboźnego polnego koronnego. O złym używaniu poetyki*; F. N. Golański, *O wymowie i poezji*). Również w rozdziale pt. *Balony nad Puławami. Osiemnastowieczne rytuały wypraw ponad chmury w poetyckim opisie* pojawiają się odniesienia do wspomnień Niemcewicz (Pamiętniki czasów moich), pracy Józefa Osińskiego pt. *Robota maszyny powietrznej Pana Montgolfier* oraz do dwunastu poświęconych lotom balonowym artykułów w „Gazecie Warszawskiej” z 1783 roku. Podobnie jest w rozdziale pt. *Światła Opatrzności*, w którym pojawiają się odwołania do tekstów Karpińskiego (*Historia mojego wieku i ludzi, z którymi żyłem*), Kazimierza Brodzińskiego (*O życiu i pismach Franciszka Karpińskiego*) oraz Jędrzeja Kitowicza (*Opis obyczajów za panowania Augusta III*). Także rozdział pt. „Wyprawa na wojaż” Józefa Szymanowskiego w duchu późno oświeceniowych rad dla młodego człowieka wkraczającego w wielki świat opatrzony został w konteksty z „Monitora” (np. dotyczące przebiegu i skutków wadliwej edukacji), z rozprawy Stanisława K. Potockiego pt. *Pochwała Józefa Szymanowskiego* oraz z przemyśleniami samego Szymanowskiego zawartych w *Listach o guście*. Takie nawiązania do rozważań konkretnych twórców na tematy sztuki, twórczości współczesnych sobie pisarzy czy konkretnych pamiętników (wspomnień z życia) oraz tekstów publicystycznych z epoki oddają jej niepowtarzalny koloryt (mówią swoim głosem — autentycznym, bo nieprzetworzonym przez pryzmat dziejów). Stanowią więc bezcenne źródło wiedzy o epoce. Kaliszewski potrafił po to źródło sięgnąć, by nadać swoim wywodom wymiar uniwersalny i stworzyć obraz pełny i wieloaspektowy. To dzięki temu zabiegowi, a nie tylko dzięki odniesieniom do literatury i filozofii XVIII wieku, udaje mu się ukazać problemy ważne dla całej kultury polskiego oświecenia.

Nie bez znaczenia dla wartości dysertacji Kaliszewskiego jest także fakt, że odwołuje się on nie tylko do tekstów z epoki i literatury przedmiotu z zakresu różnych dziedzin interdyscyplinarnych (co tylko częściowo tu zostało zasygnalizowane), lecz także umieszcza swe szkice w szerokim kontekście współczesnych prac badawczych nad epoką oświecenia (odwołując się np. do

rozpraw Teresy Kostkiewiczowej, Barbary Wolskiej, Zdzisława Libery, Ryszarda Przybylskiego, Juliusza W. Gomulickiego, Elżbiety Sarnowskiej-Temeriusz, Edmunda Rabowicza, Janusza Ryby, Magdaleny Ślusarskiej, Magdaleny Górskiej). Autor odwołuje się też do badań na temat epok wcześniejszych (np. opracowań Tadeusza Sinki i Tadeusza Bieńkowskiego) oraz do prac z zakresu teorii literatury (np. Marii R. Mayenowej) czy historii czasów stanisławowskich (np. Andrzeja Zahorskiego, Jana Łojka, Krystyny Zienkowskiej). Ponadto stara się także dotrzeć do zaskakujących historii losów różnych dzieł literackich i dzieł sztuki — jakby w myśl łacińskiej sentencji *habent sua fata libelli* — przedstawiając na przykład peregrynacje portretu Adama Naruszewicza pędzla Bacciarellego z 1791 roku czy starając się odszyfrować ukrytego pod inicjałami „G.J.P.Z.L.” autora *Listu do posłów powracających z Grodna*.

Takie holistyczne ujęcie zagadnienia nadaje wywodom Kaliszewskiego wymiar wielopłaszczyznowy, czyniąc je swoistą próbą ukazania oświeceniowego klasycyzmu jako prądu złożonego, a zarazem odpowiadającego wyzwaniom nowoczesności.

Atutem pracy jest także jej język: sprawny i jasny, a tym samym „lekki” w czytaniu. Niestety, nie bez drobnej „wpadki”, wynikającej — jak myślę — z upowszechnienia wśród wielu literaturoznawców i językoznawców, i być może dlatego powielanej też kilkakrotnie przez Autora w *Parnasie oświeconych*, błędnej konstrukcji: „pełnić rolę” zamiast „pełnić funkcję” lub „odgrywać/grąć rolę”. Konstrukcję „pełnić rolę” dopuszcza wprawdzie *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (uważam to raczej za przeoczenie), ale już *Słownik poprawnej polszczyzny* pod red. W. Doroszewskiego ją odrzuca, jest to bowiem — jak zauważa również M. Bańko — kalka składniowa z rosyjskiego — i włącza ją za nowszymi słownikami poprawnej polszczyzny do tak zwanej normy potocznej.

Warto zauważyć, że Kaliszewski swą pracę dedykuje pamięci Profesora Janusza Maciejewskiego, a szczególne podziękowania składa Profesor Barbarze Wolskiej za wiele cennych uwag, na przykład na temat panegiryzmu (s. 177), oraz dyrektorowi Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach, ks. dr. Robertowi Mirończukowi, za możliwość poznania historii portretu Adama Naruszewicza „spisanej na odwrocie płótna” (s. 152).

Tom *Parnas oświeconych. Studia o poezji polskiej epoki oświecenia* jest zbiorem zawierającym przedruki wcześniej publikowanych prac Autora, jednak „na potrzeby tej publikacji niektóre

z nich zostały rozszerzone/zmienione” (s. 245). Badacz ma zatem świadomość, iż w taki sposób skonstruowana rozprawa nie zachowuje spójnego charakteru, lecz składa się raczej z jedenastu mini wywodów/mini rozpraw, które dla potrzeb tej publikacji zostały skompilowane i w sposób zamierzony przez Autora przydzielone do poszczególnych części monografii. Świadczy też o tym niejednorodna metodologia badań poszczególnych rozdziałów pracy.

Wykaz jedenastu artykułów, na bazie których powstała publikacja, znajduje się w *Nocie bibliograficznej*. Ponadto praca została opatrzona indeksem nazwisk.

Książka Wojciecha Kaliszewskiego ze względu na erudycyjny charakter (a szczególnie konteksty literackie i historycznoliterackie) może stanowić cenne źródło informacji dla humanistów — zarówno dla badaczy literatury, jak i nauczycieli języka polskiego.

Marzena Suska